

Gülsurə Mehdiyeva

UOT:338.504; JEL: Q43.

İqlim dəyişmələrinin qlobal sənaye siyasətinə təsirinin ümumi tendensiyası

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi iqlim dəyişmələri ilə bağlı olaraq, qlobal miqyasda sənaye siyasətinin dəyişmə tendensiyasının müəyyən edilməsidir. Müəllif mövcud ədəbiyyatları müqayisəli təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlir ki, iqlim dəyişmələrinin ciddi xarakter alması ölkələrin sənaye siyasətinin koordinasiya edilməsinə zərurət yaradıb. Bu koordinasiyanın əsas məqsədi iqlim dəyişmələrinə səbəb olan karbon emissiyasının azaldılması, iqlim dəyişmələrinə adaptasiya siyasətinin formalaşmasında ölkələrin səyinin birləşdirilməsi və razılaştırılmasıdır.

Açar sözlər: iqlim dəyişmələri, adaptasiya, sənayeləşmə, karbon emissiyası, az karbonlu iqtisadiyyat

Giriş

Qloballaşmanın dərinləşməsi və dünya təsərrüfat sisteminin genişlənməsi ölkələrin iqtisadi inkişafında struktur prioritetlərinin seçiminə ciddi təsir göstərir. Beynəlxalq ticarətin liberallaşması ölkələrarası əmək bölgüsünə səbəb olaraq, ayrı-ayrı ölkələrdə sənaye siyasətinə müxtəlif cür təsir edir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bilik tutumlu sənaye məhsullarının istehsalına daha çox üstünlük verilir. Emal sənayesi məhsullarının istehsalı daha çox orta gəlirli ölkələrdə reallaşır. Sənayenin inkişafı üçün zəruri olan elmi və texnoloji tədqiqatlar inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Orta və aşağı gəlirli ölkələr ya texnoloji avadanlıqları inkişaf etmiş ölkələrdən satın almaqla öz sənaye sahələrini qurmağa çalışırlar, ya da bu ölkələrdən hazır məhsullar idxal etməyə üstünlük verirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusilə, valyuta gəlirləri təbii resursların ixracından yaranan ölkələrdə, digər tendensiya üstünlük təşkil etməyə başlayıb. Bu da sənaye sektorunun mühüm tərkib hissəsi olan emal sənayesini inkişaf etdirmək əvəzinə, xidmət sektoruna üstünlük verilməsi ilə bağlıdır. Çünki əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə emal sənaye məhsullarının istehsalının idxal olunmuş texnologiya əsasında qurulması öz müsbət nəticəsini vermir. Belə ki, texnoloji yeniliklər o qədər sürətlə inkişaf edir ki, belə yeniliklər əsasında emal sənaye istehsalının qurulması maliyyə nöqteyi-nəzərindən əksər hallarda əlçatan olmur. Digər tərəfdən, qısa müddətdə texnoloji avadanlıqların “mənəvi” cəhətdən köhnəlməsi məhsulların rəqabətliyinə təsir göstərir. Azad beynəlxalq ticarət şəraitində bu hal ciddi maliyyə itkisi yaradır. Ona görə də xarici valyuta ehtiyatları təbii ehtiyatların ixracından və ya kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracından formalaşan inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti emal sənayesi sektorunun inkişafı əvəzinə, hasilat sənayesinin və xidmət sektorunun inkişafına üstünlük verirlər.

Ədəbiyyat xülasəsi

İnkişaf etmiş ölkələrdə də sənaye sektoruna nisbətən xidmət sektorunun inkişafı daha sürətlidir. Bu ölkələrdə əmək məhsuldarlığının yüksək olması və texnoloji inkişaf nəticəsində sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən məşğulların sayının ümumi məşğulların sayındakı payı getdikcə azalır və ya asudə vaxtın həcmi artır. Bu isə xidmət sektorunun inkişafına stimül yaradır.

Bütün hallarda, dünyada sənaye sektorunun cəmi ÜDM həcmindəki payının azalması tendensiyası baş verir. Bəzi müəlliflər, məsələn, Eichengreen və Gupta (2009) [1]; Ghani və O'Connell (2014) [2], Rodrik (2016) [3] və başqaları qlobal emal sənayesində zəifləməni

emal sənayesində artımın əldə edilməsinin daha çətin olması ilə, həmçinin emal sənayesində məşğulluğun yüksək olmaması ilə əlaqələndirirlər.

Kevin L. Kliesen və John A. Tatom (2013) [4] iddia edirlər ki, emal sənayesinin zəifləməsi struktur dəyişmələri, demografik amillər, texnoloji inkişaf və sair kimi daxili amillərlə yanaşı, həm də xarici amillərlə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə strateji inkişaf prioritetinin müəyyən edilməsində emal sənayesinə nisbətən xidmət sektoruna daha çox üstünlüyün verilməsi digər səbəblərlə yanaşı, həm də ekoloji problemlərlə bağlıdır. Belə ki, emal sənayesində tətbiq edilən əksər texnologiyalar ekoloji nöqtəyi-nəzərdən hələ də zərərsiz deyil. Sənayenin, xüsusilə, emal sənayesinin ekoloji problemləri hər bir ölkədə sənaye siyasətinə ehtiyatla yanaşmağı tələb edir.

Sənaye siyasəti inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mahiyyətə fərqlənir. Birincilər daha tez sənayeləşmiş ölkələr olduğundan onların siyasəti innovativ texnologiyaların yaradılması və inkişafı ilə, həmçinin bu texnologiyaların ixracı ilə bağlı olduğundan global sənaye bazarında daha dayanıqlıdırlar. İkincilər isə daha gec sənayeləşmiş ölkələr olduğundan texnoloji yenilikləri və ya sənaye məhsullarını idxal edən ölkələrdir. Belə ölkələr ən yaxşı halda idxal edilən texnoloji yeniliklərin tətbiqi əsasında sənaye məhsullarını istehsal və ixrac etmək gücünə malik olurlar.

Inkişaf etməkdə olan az gəlirli ölkələrdə sənayenin inkişaf trayektoriyası

Müasir dövrdə az gəlirli ölkələr hesab edilən ölkələrin demək olar ki, hamısında sənayeləşmə prosesi yüksək gəlirli ölkələrdən sonra başlayıb. Tarixən bu prosesə tez başlayan ölkələr bu sahədə təşəbbüsü ələ alaraq, iqtisadi inkişafda digərləri ilə müqayisədə irəli çıxıblar. Elm və texnika inkişaf etdikcə sənayeləşmə prosesinin mahiyyəti və sənaye sahəsinin strukturu da ildən ilə dəyişib. Lakin ölkələrarası əlaqələr genişləndikcə sənayeləşmə prosesinin digər ölkələrdə də bu və ya digər səviyyədə inkişaf etməsinə baxmayaraq, yeni texnoloji və innovativ sənaye sahələri və biliktutumlu məhsul istehsalı inkişaf etmiş ölkələrin nəzarətində qalıb. Ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin mahiyyətində ilk baxışda “xaotik” hesab olunan, lakin artıq nizamlı vəziyyət alan “əmək bölgüsü” sənaye sahəsi zəif olan ölkələrin daha güclü səviyyəyə qalxma imkanını məhdudlaşdırır. Çünki qloballaşma şəraitində ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin şərtləri elədir ki, yüksək bilik və bacarıq, həmçinin kapital tələb edən sənaye məhsulları istehsalı daha yüksək gəlirli ölkələrdə, daha aşağı bilik və bacarıq, həmçinin kapital tələb edən sənaye məhsulları istehsalı isə daha aşağı gəlirli ölkələrdə cəmləşir. Baxmayaraq ki, aşağı gəlirli ölkələrdə əmək və xammal daha ucuzdur, lakin əksər hallarda aşağı gəlirli ölkələrdə daha aşağı keyfiyyətli məhsul istehsalı eyni adlı yüksək texnologiyalı məhsullarla rəqabət edə bilmədiyindən bazarlardan sıxışdırılır və istehsalın dayandırılması qaçılmaz olur. Belə ki, pambıq istehsal edən əksər ölkələrdən pambıq emal edilmək üçün ixrac edilir və hazır məhsula çevirilərək, digər ölkələrlə yanaşı, həm də bu ölkəyə yenidən daxil olur. İstehsal edilən hər kiloqram pambığın satışından əldə edilən gəlirə nisbətən idxal edilən məhsulda hər kiloqram pambığa görə xərc dəfələrlə çox olur. Bəs nə üçün xam pambıq ixrac edən ölkənin özündə, heç olmazsa, daxili istehlak üçün zəruri miqdarda hazır məhsul istehsal edilmir. Bu, yalnız ölkədə mövcud olan sənaye siyasəti ilə bağlıdır. Digər amillərlə yanaşı bu, aşağı gəlirli ölkələrdə sənayeləşmə səviyyəsinin, əmək məhsuldarlığının və aşağı ixtisaslı əməyin beynəlxalq rəqabətə dözə bilməməsi ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, belə ölkələrdə yüksək texnologiyanın tətbiqi də müsbət nəticə verə bilməz, çünki belə texnologiyanın tətbiqi yüksək həcmli investisiyanın qoyulmasını tələb edir. Hətta bu həcmdə investisiya qoyulsa belə, onun özünün doğrultma dövrünə qədər, texnologiya mənəvi cəhətdən köhnələ və istehsal edilən məhsul rəqabətə dözümsüz ola bilər.

Yalnız daxili bazarı nəzərə alaraq, istehsalın qurulması aşağı gəlirli ölkələr üçün təhlükəli siyasətdir. Çünki əhalinin gəlirlərinin az olması tələbin yüksək olmaması deməkdir. Bu halda sənayeləşmə üçün böyük həcmdə investisiya özünü doğrultmaya bilər. Aşağı gəlirli ölkələrdə nəqliyyat infrastrukturun, maliyyə resurslarına çıxışın zəif olması, biznes mühitinin zəifliyi də sənayeləşməyə mane olan ciddi problemlərdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz və aşağı gəlirli ölkələrdə sənayeləşməyə mane olan, həmçinin qloballaşmanın genişlənməsi ilə obyektiv xarakter alan iqtisadi şəraitin yaratdığı problemləri nəzərə alaraq, sənayeləşmənin inkişafının dörd mümkün variantından (yəni idxalı əvəzləyən, ixracyönümlü, təbii ehtiyatlara əsaslanan və innovasiyaya əsaslanan sənayeləşmə) uyğun olanının düzgün seçilməsi sənaye siyasətinin əsas istiqamətini müəyyən edə bilər. Aşağı gəlirli ölkələrdə innovasiyaya əsaslanan sənaye siyasəti həyata keçirmək xeyli çətindir. Hazırda aşağı gəlirli ölkələrin böyük əksəriyyəti bu və ya digər səviyyədə digər kateqoriyalı sənaye siyasətinə üstünlük verirlər. Təəssüf ki, hər üç kateqoriyalı sənaye siyasəti iqlim dəyişmələri ilə qarşılıqlı əlaqədədir.

İdxalın əvəzlənməsinə hesablanan sənayeləşmə siyasəti o halda uğurlu ola bilər ki, daha konkret sənaye sahəsi düzgün seçilsin. Belə ki, ölkənin idxal etdiyi bütün sənaye mallarını ölkə daxilində istehsal etmək hətta ən inkişaf etmiş ölkə üçün mümkün deyil. Lakin elə sənaye malları var ki, ölkənin bu mallara istehlak həcmi böyükdür və idxal edilməsi böyük həcmdə valyuta ehtiyatları tələb edir. Ölkənin intellektual, əmək və maliyyə resursları imkan verdiyi halda belə malların ölkə daxilində istehsalı müəyyən səviyyədə uğura gətirə bilər. Belə ki, Banqladeşdə 1982-ci ildə dərman preparatlarına olan tələbin cəmi 32% ölkədə istehsal edildiyi halda 2010-cu ildə bu rəqəm 97% çatdırılıb [5]. İxracyönümlü sənaye siyasətinin əsas mahiyyəti xarici bazarlar üçün sənaye mallarının istehsalıdır. Bəzi aşağı gəlirli ölkələrdə, məsələn, Şərqi Asiya ölkələrində əməyin ucuzluğundan istifadə edərək xarici bazarlar üçün bəzi sənaye mallarının, xüsusilə geyim mallarının istehsalı keçən əsrin axırlarında uğurla nəticələnmişdir. Adətən bir neçə növ ixracyönümlü sənaye məhsullarının istehsalı ölkəyə əlavə valyuta ehtiyatlarının daxil olmasına şərait yaradır. Bu ehtiyat idxalın əvəzlənməsi siyasətinin uğursuzluğu ilə bağlı olaraq, idxalın həyata keçirilməsi üçün zəruri valyuta ehtiyatının bir hissəsini təmin etməyə imkan verir. Aşağı gəlirli ölkələrdən bəzilərinə, məsələn, Keniyada tekstil sənayesi [6], Banqladeşdə geyim sənayesi [7], Həbəşistanda gül sənayesi [8] müəyyən müddətdə uğurla inkişaf edib.

Sənaye siyasəti və ya sənaye sektoruna dövlət müdaxiləsi

Dünya ölkələrini bir-birindən fərqləndirən və bir neçə sosial-iqtisadi qrupda təsnifləşdirməyə imkan verən xüsusiyyətləri vardır. Bəzi ölkələr daha çox idxalın əvəz edilməsinə və zəruri istehlak mallarının istehsalına və ya ixracyönümlü məhsulların istehsalına üstünlük verirlər. Bəzi ölkələr dünya təsərrüfat sistemindən, xüsusilə xarici kapitaldan daha çox asılıdırlar. İqtisadi inkişafına görə ölkələrarası fərqlərin əsasında çoxsaylı amillərlə yanaşı, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif iqtisadi fəaliyyət sahələrində dövlətin müdaxiləsinin mövcudluğu və ya zəruriliyi heç bir inkar edilməsə də onun səviyyəsi ilə bağlı həmişə diskussiyalar mövcud olub. Hətta iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin ən qatı ələhdarlarından olan A.Smit də dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin tamamilə yox olmasını iddia etməyib. Belə ki, pulun və ya vergilərin mövcudluğu mühüm dövlət müdaxiləsi kimi onun tərəfindən də inkar edilməyib.

İqtisadiyyata, o cümlədən, sənaye sektoruna dövlət müdaxiləsinin hansı səviyyədə olması problemi isə iqtisadiyyat elminin əsas sualı kimi bu elm yaranandan günümüze qədər mövcud olmaqda davam edir. Demək olar ki, bütün ölkələrdə sənaye sektoruna bu və ya digər səviyyədə dövlət müdaxilə edir. Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi ölkələrdə dövlətin sənaye siyasəti uğurlu nəticələr verir. Problemin həllini çətinləşdirən əsas reallıq ondan ibarətdir ki,

iqtisadi inkişaf çoxlu sayda amillərdən, o cümlədən iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin səviyyəsindən asılıdır. Hər bir amilin ayrı-ayrılıqda dövlət müdaxiləsi ilə, çoxlu sayda daxili və xarici amillərlə bağlı olması və belə əlaqələrin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin çətinliyi hər bir ölkə üçün dövlət müdaxiləsi səviyyəsini optimallığına şərtləndirir [9], [10]. Belə xarici təsirlərdən biri də iqlim dəyişmələri ilə bağlıdır.

Iqlim dəyişmələrinin müxtəlif iqtisadi fəaliyyət sahələrinə, o cümlədən, sənaye sektoruna təsirləri artıq elmi fakt kimi etiraf edilir. Bu hər bir dövlətdən yeni sənaye siyasəti formalaşdırmağı tələb edir. Təzahür formalarının müxtəlif olmasına baxmayaraq, iqlim dəyişmələri rakursundan yanaşılan sənaye siyasəti mahiyyətə iqlim dəyişmələrinin sənaye sektoruna təsirlərinin azaldılmasına, belə təsirlərə adaptasiya problemlərinin həllinə, həmçinin iqlim dəyişmələrinə səbəb ola bilən sənaye istehsalının məhdudlaşdırılmasına yönəlir. Sənaye sektoruna dövlət müdaxiləsinin vacibliyini şərtləndirən bir neçə amili xüsusi qeyd etmək lazımdır. Birincisi, sənaye sektoru ətraf mühiti çirkləndirən əsas mənbələrdəndir. Sənaye sektoru qlobal enerjinin 30%-ni istehlak edərək, qlobal karbon emissiyasının 40%-ni birbaşa istehsal edir. Birinci sənayeləşmə inqilabından (1757-ci il) son illərə qədər (2017-ci il) ətraf mühitə atılan karbon dioksidin illik həcmi 11 milyon tondan 36 milyard tona qədər artıb. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə meşə zolaqlarının sürətlə məhv edilməsi isə karbon emissiyasının 25%-nin udulmasını məhdudlaşdırmaqla dolayısı ilə “istehsal edir”. Karbon emissiyası isə iqlim dəyişmələrinin əsas səbəblərindəndir. Beləliklə, həm inkişaf etmiş ölkələr, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr iqlim dəyişməsində iştirakçıdırlar. İkincisi, mühüm iqtisadi fəaliyyət sahəsi kimi, həmçinin iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi sənaye sektoru ölkələrarası qeyri-bərabərliyin formalaşmasında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsində həlledici rol oynayır. Ona görə də hər bir dövlət bu sektorun inkişafını xüsusi diqqətdə saxlayır. Üçüncüsü, iqlim dəyişmələrinin sənaye sektoruna, xüsusilə, energetika sektoruna təsirləri bütün ssenarilərdə ciddi xarakterlidir və bu təsirlərin azaldılması, həmçinin belə təsirlərə adaptasiya dövlət müdaxiləsinin olmasını tələb edir.

30

Dövlətin sənaye siyasətinə XXI yüzillikdə əhalinin sayının 10 milyard nəfərə çata biləcəyi perspektivdə yanaşmaq lazımdır. Əhali artımı həm enerjiyə, həm də ərzağa olan tələbatın artması deməkdir. Həm enerjiyə, həm də ərzağa olan tələbat ətraf mühitə olan təsirləri də artırma bilər. Bərpa oluna bilən enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının hələ də istehlak həcmi təmin edə bilməməsi və karbohidrogen enerjisinin tükənməsi təhlükəsi qalmaqdadır. Həyat keyfiyyətinin davamlı olaraq yüksəldilməsi, həmçinin enerji və ərzaqla təminat üçün sənayenin davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi bir tərəfdən, belə inkişafın iqlim dəyişmələrinə səbəb olması isə digər tərəfdən əks qütblər kimi inkişaf etməkdədir. Dövlətin sənaye siyasətinin əsaslandığı digər meyarlarla yanaşı bu ziddiyyətin də həlli optimal siyasətin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin iqlim dəyişmələri lokal xarakterli olmadığından ayrı-ayrı ölkələr bu ziddiyyəti, əsasən sənayenin inkişafı xeyrinə həll etməyə cəhd edirlər. Belə ki, ətraf mühitə atılan istixana qaz emissiyasının 25% ABŞ-ın payına düşür. Lakin Kyota protokolu imzalamış ölkə kimi ABŞ götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirmir. Kiyota protokoluna inkişaf etməkdə olan ölkələr də cəlb edilməyib və bu ölkələrdə də karbon dioksidin məhdudlaşdırılması üzrə zəruri səviyyədə addımlar atılmır. Əksinə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti iqlim dəyişmələrinin mənfəət təsirini azaltmaq üçün iqtisadi inkişafı zəruri hesab edərək, sənayeləşməni daha da sürətləndirməyə cəhd edirlər.

Beləliklə, iqlim dəyişmələri ilə sənaye sektorunun inkişafı arasında iki istiqamətli əlaqə mümkündür. Birincisi, karbon emissiyası edən sənaye inkişaf etdikcə iqlim dəyişmələri ehtimalı yüksəlir. Ona görə də sənaye siyasətinin mahiyyətində, sənaye istehsalının müəyyən həcmi saxlanılmaqla, karbon emissiyasının həcmi azaldılması texnologiyasının inkişaf

etdirilməsi dayanmalıdır. İkincisi, iqlim dəyişmələri baş verdikcə iqtisadi fəaliyyət sahələrinə, həyat keyfiyyətinə, sağlamlığa mənfi təsirlər güclənir. Gözlənilməz təbiət hadisələrinin ziyanı miqyasca böyüyə, enerjiyə tələbat arta, quraqlıq ərazilərin sahəsi genişlənə, içməli su ehtiyatları azala, ərzaqla təminat çətinləşə və sair neqativ hallar baş verə bilər. Ona görə də bu halda sənaye siyasəti mahiyyətcə neqativ təsirlərin azaldılmasına və ya mövcud vəziyyətə adaptasiya xarakteri daşmalıdır. Qeyd edək ki, bəzi regionlarda temperaturun yüksəlməsi müsbət təsir göstərə bilər. Hər iki prosesdə, yəni həm sənayenin inkişafından iqlim dəyişmələrinə, həm də iqlim dəyişmələrindən sənayenin inkişafına yönələn prosesdə mənfi təsirlərin azaldılması dövlətin bu proseslərə birbaşa müdaxiləsi olmadan reallaşsa bilməz. Dövlət bu proseslərdə yaranan mənfi təsirləri azaltmaq məqsədilə müvafiq sənaye siyasəti formalaşdırmalıdır. Belə siyasətin həyata keçirilməsi isə digər tədbirlərlə yanaşı, həm də geniş həcmdə maliyyə vəsaitinin qoyulmasını tələb edir. Belə ki, karbon emissiyalı sənaye sektorundan yaşıl və ya az karbonlu sənaye sektoruna keçidi təmin etməklə hər iki istiqamətdə mənfi təsirlərin azaldılmasına prinsipcə nail olmaq olar. Lakin bu prosesin reallaşması üçün müxtəlif mahiyyətli sənaye siyasətinin həyata keçirilməsi təklif edilir. Bəzi tədqiqatçılar, məsələn, Wim Naudé (2011) [11] bu prosesin reallaşmasını üçqat yanaşma tələb edən ardıcıl və optimal sənaye siyasətinin həyata keçirilməsində görür. Bu yanaşma uyğun innovasiyaları və texnologiyaları dəyişiklikləri, ticarət siyasətinin razılaşdırılmasını, davamlı insan inkişafının prioritet hesab olunmasını nəzərdə tutur. İqtisadi ədəbiyyata Kaya Eyniliyi (*Kaya Identity*) [12] kimi daxil olan

$$GHG = P * \left\{ \left(\frac{GDP}{P} \right) * \left(\frac{E}{GDP} \right) * \left(\frac{GHG}{E} \right) \right\}$$

eyniliyi insan fəaliyyətinin istixana qazlarının həcminə təsirini xarakterizə edir. Burada, P- əhalinin sayını, $\frac{GDP}{P}$ -adambaşına ÜDM həcmi və ya iqtisadi gəlirləri, $\frac{E}{GDP}$ - bir vahid ÜDM həcmi üçün sərf olunan enerjinin həcmi və ya enerjiden istifadənin səmərəliliyini, $\frac{GHG}{E}$ -bir vahid enerjinin yaratdığı istixana qazlarının həcmi ifadə edir. Bu göstəricilərin hər biri müasir sənayeləşmənin xarakterini müəyyən dərəcədə özündə əks etdirir. ÜDM həcmi əsas mənbəyi enerji ilə bağlı olduğundan onun artması enerjinin həcmi, enerjinin əsas mənbəyi isə karbohidrogen ehtiyatları olduğundan və hər ikisinə olan tələbin həcmi əhalinin sayı ilə bağlı olduğundan insan fəaliyyəti istixana qazlarının artmasını stimullaşdırır. Hansı ölkədə əhali azdırsa, yaxud karbohidrogen enerjisi ilə əlaqəli sənaye sektoru zəifdirsə, o ölkənin istixana qazlarının yaranmasında iştirakı azdır. Əgər GHG emissiyasının azalması istiqamətində texnologiyaları yeniliklər zəruri səviyyədə olmazsa, onda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusilə, Çin və Hindistan kimi əhalisi çox olan ölkələrdə sənayeləşmənin inkişafı GHG emissiyasının sürətli artımına səbəb olacaqdır.

Ayrı-ayrı ölkələrdə əhalisinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün sənayeləşməni inkişaf etdirməyə cəhd edən ölkələr qısa müddətli uğura imza atsalar da qlobal səviyyədə GHG emissiyasının artması və temperaturun yüksəlməsi təhlükəsini yaradır. Bu isə global səviyyədə əks təsir yaradaraq, daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişafı ləngidə və yoxsulluq səviyyəsini artırmağa bilər. Çoxlu sayda tədqiqatlar, məsələn, V.P. Ojha (2008) [13] göstərir ki, global istiləşmə iqtisadi inkişafı ləngidir və yoxsulluq səviyyəsini artırır. Stern Review (2006) [14] tərəfindən hazırlanan hesabatda isə iqlim dəyişmələrinin iqtisadi təsirləri daha ciddidir. O, iddia edir ki, əgər iqlim dəyişmələrinin azaldılması istiqamətində addımlar atılmazsa, məsələn, az karbonlu iqtisadi modelə keçilməzsə, onda iqlim dəyişməsi nəticəsində global ÜDM həcmi 12% itiriləcəyi gözləniləndir. Halbuki, az karbonlu iqtisadi modelə keçid daha az itki ilə, məsələn, 1%-lik itki ilə nəticələnməyə bilər.

Az karbonlu iqtisadi modelə keçid iqlim dəyişmələri kontekstində qlobal sənayeləşmə siyasətinin əsas mahiyyətini təşkil edir. Lakin ayrı-ayrı ölkələrdə belə siyasətin formalaşması beynəlxalq koordinasiyanın olmasını zəruri edir. Çünki, qeyd etdiyimiz kimi, hər bir ölkə öz iqtisadi problemlərini həll etmək və ictimai rifahı yüksəltmək məqsədilə sənayenin inkişafında israrlıdır. Yalnız belə koordinasiya 2100-cü ilə qədərki dövrdə qlobal temperatur artımını iki dərəcə Selsi səviyyəsində saxlamağa nail ola bilər. Bu isə GHG emissiyasının həcmnin həmin dövrlərdə 450 ppm səviyyəsindən yüksəyə qalxmamasına nail olmaq deməkdir. Bəzi tədqiqatçılar, məsələn, Barrett, S. (2009) [15] GHG emissiyasının 450 ppm səviyyəsində saxlanılmasına etiraz edərək, daha ciddi məqsədin, GHG emissiyasının 350 ppm səviyyəsində saxlanılmasını zəruri hesab edirlər. O, az karbonlu iqtisadi modelə keçid əvəzinə qlobal iqlim-texnoloji inqilabın reallaşmasını təklid edir. Qeyd edək ki, İEA-nın hesablamalarına əsasən, iqlim dəyişmələrinin azaldılması istiqamətində zəruri addımlar atılmazsa, 2100-cü ilə qədərki dövrdə global temperatur 6 dərəcə Selsiyə qədər, GHG emissiyasının həcmi isə 1000ppm-ə qədər yüksələ bilər.

Az karbonlu iqtisadiyyat

Iqlim dəyişmələrinə qarşı qlobal mübarizə nə qədər zəruri olsa da onun təşkili bir o qədər çətinidir. Çünki sənayeləşmə prosesində müəyyən nailiyyətlər əldə etmiş ölkələrlə yanaşı (Böyük Britaniya, ABŞ, Almaniya, Fransa, İtaliya, Yaponiya) və bu prosesdə gecikmiş ölkələr var (Rusiya, Çin, Hindistan, Braziliya, İran, Türkiyə və s.). Artıq dünya təsərrüfat sistemində sənaye məhsulları istehsalında “birincilər” “ikincilərə” nisbətən daha rəqabətçilirlər. Lakin “ikincilər” qloballaşmanın yaratdığı imkanlardan, xüsusilə, insan kapitalının inkişafından, mövcud texnoloji yeniliklərin əldə edilməsinin mümkünlüyündən, azad ticarətin yaratdığı üstünlüklərdən və sair istifadə edərək, daxili sənayeləşməni gücləndirməyə səy edirlər. Bu cəhdlər qlobal səviyyədə az karbonlu sənayeləşmənin yaradılması və koordinasiya edilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə ki, az karbonlu sənaye modeli daha az karbohidrogen ehtiyatlarından istifadəni nəzərdə tutur. Bu model, elektrik enerjisi ilə təminatda daha ucuz başa gələn ənənəvi istilik elektrik stansiyaları əvəzinə, daha baha başa gələn bərpa oluna bilən enerji mənbələrindən istifadə deməkdir. Əhalinin daha baha elektrik enerjisi ilə təminatı az gəlirli ölkələrin gücündə deyil. Lakin ilkin mərhələlərdə az karbonlu iqtisadi inkişaf modelinin inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında sənayeləşmə səviyyəsi nisbətən yüksək olan ölkələrdə tətbiqi hazırda G20 çərçivəsində həyata keçirilir. G20-yə daxil olan ölkələr 2030-cu ilə qədərki dövrdə GHG emissiyasının azaldılması ilə bağlı konkret hədəflər müəyyən etmişlər (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

G20 ölkələrdə GHG emissiyalarının azaldılması ilə bağlı hədəflər

	Əsas hədəflər
Cənubi Afrika	2025-2030-cu ilə qədər GHG emissiyasını 398-614 Mt –a qədər azaltmaq
Meksika	2030-cu ilə qədər GHG emissiyasını 22% azaltmaq
Koreya	2030-cu ilə qədər GHG emissiyasını 37% azaltmaq
Kanada	2030-cu ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 2005-ci illə müqayisədə 30% azaltmaq
Yaponiya	2030-cu ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 2013-cü illə müqayisədə 26% azaltmaq
Avstraliya	2030-cu ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 2005-ci illə müqayisədə 26-28% azaltmaq
ABŞ	2025-ci ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 2005-ci illə müqayisədə 26-28% azaltmaq
Hindistan	2030-cu ilə qədər karbon intensivliyini 2005-ci illə müqayisədə 33-35 % azaltmaq
Çin	2030-cu ilə qədər karbon intensivliyini 2005-ci illə müqayisədə 60-65% azaltmaq

Avropa İttifaqı	2030-cu ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 1990-cı illə müqayisədə 40 % azaltmaq
Braziliya	2025-ci ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 2005-ci illə müqayisədə 37 % azaltmaq
Rusiya	2030-cu ilə qədər mütləq GHG emissiyasını 1990-cı illə müqayisədə 25-30 % azaltmaq
İndoneziya	2030-ci ilə qədər biznesə aid GHG emissiyasını 41% azaltmaq
Türkiyə	2030-cu ilə qədər biznesə aid GHG emissiyasının mümkün ssenarisini 21% azaltmaq
Səudiyyə Ərəbistanı	2030-cu ilə qədər illik nəzərdə tutulan emissiyanı hər il 130 Mt azaltmaq.

Mənbə: [16]

Ölkələr tərəfindən az karbonlu iqtisadi siyasətin qəbul edilməsində mühüm problemlərdən biri də ölkələrarası inamın olmaması və bu siyasətdən tərəflərin hər hansının “uduzması hesabına” “digərinin qazanması” ehtimalının olmasıdır. Bu hal ona görə mümkün olur ki, az karbonlu iqtisadiyyata keçid zamanı bütün ölkələr üçün start nöqtəsi eyni deyil. Belə fərqlilik şəraitində fərqli siyasətin həyata keçirilməsi qeyri-bərabərliyi daha da gücləndirə bilər.

Nəticə

İqtisadi ədəbiyyatların və mövcud təcrübənin təhlili deməyə əsas verir ki, iqlim dəyişmələrinin ciddi xarakter alması ölkələrin sənaye siyasətinin koordinasiya edilməsinə zərurət yaradıb. Bu koordinasiyanın əsas məqsədi iqlim dəyişmələrinə səbəb olan karbon emissiyasının azaldılması, iqlim dəyişmələrinə adaptasiya siyasətinin formalaşmasında ölkələrin səyinin birləşdirilməsi və razılaşdırılmasıdır. Sənaye sektorunu özünün strateji prioriteti hesab edən ölkələrdə az karbonlu iqtisadi siyasətin tətbiqi nəticəsində tərəflərin qarşılıqlı fayda əldə etməsi üçün belə siyasətin razılaşdırılmasına ehtiyac var.

Ədəbiyyat

1. Eichengreen, B., & Gupta, P. (2009). Two waves of services growth NBER Working Paper No. 14968
2. Ghani, E., & O'Connell, S. D. (2014). Can service be a growth escalator in low income countries? World Bank Group Policy Research Working Paper No. 6971.
3. Rodrik, D. (2013). Unconditional convergence in manufacturing. The Quarterly Journal of Economics, 128(1), 165–204. <http://dx.doi.org/10.1093/qje/qjs047>
4. Kliesen, Kevin L. and John A. Tatom. 2013. U.S. Manufacturing and the Importance of International Trade: It's Not What You Think. Federal Reserve Bank of St. Louis Review 95 (1): 27-49.
5. Mamun Rashid. Report on Pharmaceutical Sector of Bangladesh: Prospects and Challenges. <http://dspace.bracu.ac.bd/bitstream/handle/10361/3220/13274025.pdf?sequence=1>
6. Kimemia Millicent, 2018. Hindrances to the growth of apparel industry in Kenya: A review// International Journal of Advanced Science and Research. Volume 3; Issue 4; July 2018; Page No. 12-18
7. Haider MZ., 2007, Competitiveness of Bangladesh Ready Made Garments Industry in major international markets Asia Pacific Trade and Investment Review. 2007;3(1).
8. Mulu Gebreyesus and Michiko Iizuka, 2011. Discovery of Flower Industry in Ethiopia: Experimentation and Coordination// Journal of Globalization and Development. Volume 2, Issue 2 2011. DOI: 10.1515/1948-1837.1103
9. Rodrik, D. Normalizing Industrial Policy. Mimeo, John F Kennedy School of Government, Harvard University: Cambridge, MA, USA, 2007; Paper prepared for the Commission on Growth and Development.

10. Mayis Gülahiyev. Xarici iqtisadi əlaqələr: tənzimləmə ilə liberallığın tarazlığı. «Elm və Bilik». Bakı, 2016,
11. Wim Naudé. Climate Change and Industrial Policy.// Sustainability 2011, 3, 1003-1021; doi:10.3390/su3071003
12. Girod, B.; Wiek, A.; Mieg, H.; Hulme, M. The Evolution of the IPCC's emission scenario's. Environ. Sci. Policy 2009, 12, 103-118.
13. Ojha, V.P. Carbon emissions reduction strategies and poverty alleviation in India. Environ. Dev. Econ. 2008, 14, 323-348.
14. Stern, N. The Economics of Climate Change (The Stern Report); Cambridge University Press: Cambridge, UK, 2006.
15. Barrett, S. The coming global climate-technology revolution. J. Econo. Perspect. 2009, 23, 53-75.
16. <https://www.pwc.co.uk/sustainability-climate-change/assets/pdf/low-carbon-economy-index-2018-final.pdf>

Гюльсура Мехтиева

Общие тенденции воздействия изменения климата на глобальную промышленную политику

Резюме

Основная цель статьи - это определение глобальной тенденции воздействия изменения климата на промышленные политики стран. Сравнительно анализируя многочисленные исследования, автор пришел к такому заключению, что есть необходимость координировать промышленную политику отдельных стран с целью уменьшить углеродную эмиссию и переход к низкоуглеродистой экономике. При этом глобальная координация может способствовать формированию взаимовыгодной промышленной политики для развитых и развивающихся стран.

Ключевые слова: изменение климата, адаптация, промышленная политика, углеродная эмиссия, низкоуглеродистая экономика

Gulsura Mehdiyeva

General trends in the impact of climate change on global industrial policy

Summary

The purpose of the study is to identify global trends in the impact of climate change on countries' industrial policies. Comparatively examining numerous studies, the author came to the conclusion that there is a need to coordinate the industrial policies of the individual countries in order to reduce carbon emissions and the transition to a low-carbon economy. At the same time, global coordination can contribute to the formation of mutually beneficial industrial policies for developed and developing countries.

Key words: climate change, mitigation, adaptation, industry policy, GHG emissions, low-carbon economy

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub:25.11.2019.

Çapa qəbul olunub:28.11.2019.